

תרביץ

על 'שבע כפולות בג"ד כפר"ת' ב'ספר יצירה' ועל 'שרי'-'שרה' ו'אברם'-'אברהם'

Author(s): שלמה מורג

Reviewed work(s):

Source: *Tarbiz* / כסלו (תשנ"ד תשרי-כסלו), כרך סג, חוברת א (תרביץ), pp. 135-142

Published by: [Mandel Institute for Jewish Studies/ "](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70016107>

Accessed: 05/11/2011 15:33

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Mandel Institute for Jewish Studies/ " is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Tarbiz* /.

<http://www.jstor.org>

על 'שבע כפולות בג"ד כפר"ת' כ'ספר יצירה'
ועל 'שרי'-'שרה' ו'אכרם'-'אברהם'

מאת

שלמה מורג

במאמרו 'שבע כפולות בג"ד כפר"ת': על הריש הכפולה ועל רקעו של "ספר יצירה" מציע פרופסור יהודה ליבס פירוש לנוסחה הירועה של 'ספר יצירה': 'שבע כפולות בג"ד כפר"ת', המעמידה את הרי"ש במעמד השווה למעמדן של בג"ד כפ"ת. לשבע האותיות שני מימושים: האחד, הרגוש דגש קל, קרוי בלשונו של בעל יצירה 'קשה'; השני, הרפה, קרוי בלשונו 'רך'.²

הפירוש המוצע על-ידי ממשש לייבס אסמכתא לשונית לתיאוריה, אשר לפיה נתחבר 'ספר יצירה' בארץ-ישראל בתקופה ההלניסטית או הרומית: את מהותה של הרי"ש הכפולה יש להסביר, לדעתו, לאור הלשון היוונית. ליבס קובע, שכרי לפרש נוסחה זאת יש למצוא פתרון שימלא שלושה תנאים: (א) יאפשר לשייך את האות רי"ש לסדרת בג"ד כפ"ת, כלומר לסדרת האותיות שיש להן הגייה כפולה; (ב) יסביר מבחינה פונטית את מהות ההגייה הכפולה של הרי"ש; (ג) יסביר מה טעם משתמש בעל 'ספר יצירה' במונחים 'רך' ו'קשה' לגבי ההגייה הכפולה של בג"ד כפר"ת.

נאמר כבר בראשית דבריו, שתנאי (א) הוא העיקרי, ומילוי כשהוא לעצמו – כלומר, מציאת רי"ש שיש לה הגייה כפולה, תהא מהותה אשר תהא – מאפשר לצרף את הרי"ש לסדרת האותיות שיש להן הגייה כפולה. תנאי (ב), מהותה הפונטית של הגייה זאת, איננו הכרחי במוחלט לשם פתרון הבעיה. עניין השימוש במונחים 'רך' ו'קשה' הסברו פשוט ביחס, ונדרון בו בהמשך הדברים.

והרי מספר הערות לדבריו של ליבס.
(א) הדיון הראשון, שניתן לקבוע את זמנו, בסוגיית ההגייה הכפולה של הרי"ש, נמצא בפירושו של רס"ג ל'ספר יצירה'. ליבס הביא את דבריו של רס"ג, אבל לא פירשם כהלכה.³ נשוב אפוא ונביא דברים אלה:

ואמא תצאעף אלריש פאנה ללטבראניין פי אלמקרא וללעראקייין פי כלאמהם לא פי אלמקרא.⁴

1 יהודה ליבס, 'שבע כפולות בג"ד כפר"ת': על הריש הכפולה ועל רקעו של "ספר יצירה", תרכיץ, סא (תשנ"ב), עמ' 237-247 (להלן: ליבס).

2 'תבנית רך וקשה' – ספר יצירה עם פירוש רס"ג (תרגום והדיר הרב יוסף קאפח), ירושלים תשל"ב, פרק שלישי, משנה ד, עמ' כה.

3 דברי רס"ג הובאו ונותחו במאמרי 'שבע כפולות בג"ד כפר"ת', בתוך: מ' הרן וב'צ לוריא (עורכים), ספר נ"ה טורסיני, פרסומי החברה לחקר המקרא, ת, ירושלים תש"ד, עמ' 207-242 (להלן: מאמרי). לעניין הנידון כאן ראה: שם, עמ' 216 ואילך. ליבס דן במאמרי זה, אבל הוא מביא את מסקנותיו באורח חלקי בלבד.

4 *Commentaire sur le Sefer Yetsira par le Gaon Saadya*, publié et traduit par M. Lambert, Paris 1891, p. 46

[אשר להגייה הכפולה של הרי"ש הריהי] [נוהגת] אצל אנשי טבריה במקרא ואצל יהודי בבל
בדיבורם [אבל] לא במקרא.]

ברור ומחזור שרס"ג מבריל בין אנשי טבריה ובין אנשי בבל: אצל הראשונים הגייה זאת היא חלק ממסורת ההגייה הנוהגת בקריאת המקרא; לא כך הוא הדבר אצל אנשי בבל: בדיבורם הארמי (או הערבי) שבתקופתו של רס"ג נהגו שני סוגי רי"ש.

ידועות לנו הנסיבות הפונטיות שבהן נהגו בטבריה שתי דרכי ההגייה של הרי"ש, נסיבות התלויות במהותם של העיצורים הבאים לפני ולאחריה: ולא זו בלבד; מקור שחשיבותו לתולדות העברית גדולה ואשר חשפו נחמיה אלוני מנככי הגניזה,⁶ מלמדנו דבר של ממש: שוחרי דעת לשון, שחפצו בידיעת מסורת ההגייה של טבריה לאשורה – ובעיקר את ההגייה הדקדוקנית של הרי"ש, היו מגיעים לעיר זאת ממקומות שונים.⁷ אף מאלפת העובדה, שכללי הנסיבות השונות שבהן נהגה ההגייה הכפולה של הרי"ש, אשר מקור זה מביאם, מתאימים בעיקרם לכללים של רס"ג.

ליבס תמה על דברי רס"ג, האומר שחיפש כללים להגייה הכפולה של הרי"ש הנוהגת אצל אנשי בבל, אבל לא מצא עיקרון שיחול על כולם; אבל אין הוא שם לב לעובדה, שאין רס"ג מדבר על הגייה כפולה הנוהגת בקריאת המקרא אצל יהודי בבל, אלא על ההגייה הנוהגת בדיבורם – וזה הוא עניין לעצמו, שאינו שייך כלל לסוגיית 'שבע כפולות בג"ד כפר"ת' של 'ספר יצירה'. עניינו של בעל 'ספר יצירה' איננו בהגייה הנוהגת בדיבורם הארמי או הערבי של יהודי בבל, אלא בהגייתם העברית המסורתית. וכפי שראינו מדבר רס"ג רק על הגייה עברית מסורתית אחת, היא הגייתם של אנשי טבריה.⁸

(ב) אל תיראה תמוהה העובדה, שרס"ג אינו עוסק כאן בהגייה הבבליית המסורתית של העברית. ככל הנראה הוא לא ייחס לה חשיבות יתרה (וראה עוד בהמשכם של דברים).¹⁰ בימיו נתמעטה יוקרתה של המסורת הבבליית וכבר הוכר מעמדה של אחותה הטברנית. הנושא היחיד (מלבד עניין הרי"ש) שרס"ג נוקק בו למסורת הבבליית הריהו עניין מ"ב התכונות של האותיות הגרוניות, תכונות אשר י"ז מהן משותפות למסורת טבריה ולמסורת בבל, ואילו כ"ה מיוחדות למסורת טבריה.¹¹ ואף בעניין

5 לפירוט הנסיבות ראה למטן, עמ' 139 הערה 25.

6 ג' אלוני, 'עלי בן יהודה הנזיר וחיבורו "סודות הלשון העברית"', לשוננו, לד (תשל"ד), עמ' 75-105, 187-209 (לעניין זה – עמ' 98-105 [=ג'] אלוני, מחקרי לשון וספרות, ב, אסכולות הניקוד והמסורה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 234-241).

7 תעודה זאת מן הגניזה מלמדת על אדם שהגיע לשם כך לטבריה; ניתן להניח שהוא לא היה יחיד בתקופתו. ספר 'הדאיה אלקאר' (הורית הקורא) מדבר במפורש על מציאותה של 'עליה לרגל' (במקור הערבי: אלחג') לטבריה לצורך לימוד מסורת הקריאה שנהגה בה, שהיא המיוחדת במסורתיה של העברית. ראה את הטקסט שפרסמו קורט לוי: K. Levy, *Zur Masoretischen Grammatik*, Stuttgart 1936, עמ' לד-לה.

8 ליבס, עמ' 238 (בתחתינו).

9 לניסיונות לבירור הסוגיה מה היתה ההגייה הכפולה של הרי"ש בדיבורם של יהודי בבל ראה: י' מנצור, הערבית היהודית של בגדאד, א, חיפה תשל"ה, עמ' 30-31; מאמרי, עמ' 221 ואילך.

10 דקדוקה של העברית, כפי שהוא עולה מ'ספרי הלשון' (כתב אללג'ה) שלו בנוי על המסורת הטברנית. ראה את האמור במאמרי, עמ' 233-234. אין בידינו לדעת אם רס"ג היה בקיא במסורת הבבליית. ראוי לזכור כי סעדיה, יליד מחוז פיום שבמצרים, הגיע לבבל כשהיה בן 39 (בשנת 921), לאחר שעשה חמש שנים בטבריה ולמד שם אצל חכם הלשון עלי בן יהודה הנזיר. כל המקורות שלפנינו, ובעיקר חיבורי רס"ג עצמו, מלמדים, שהעברית הטברנית, ולא מסורתה של בבל, היתה מסורתו הלשונית. וראה עוד למטן.

11 פירוש ל'ספר יצירה' (מהדרות למברט, לעיל, הערה 4, עמ' 76-78. וראה: ד' יליו, תולדות התפתחות הדקדוק העברי, ירושלים תש"ה, עמ' 36-38, 138-141; י' ייבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי, ירושלים תשמ"ה, עמ' 355.

זה אין משנתו של רס"ג סדורה כהלכה ואין בה השוואה כוללת ורייקנית של דרכן של המסורות השתיים.¹²

(ג) אכן, ממקור אחר, שאינו קשור כל עיקר לדברי רס"ג, יודעים אנו כי גם במסורת העברית של יהודי בבל נהגה הגייה כפולה של רי"ש: בכתבייד בבליים מסוימים מופיעים סימני הדיגוש והריפוי מעל לאות רי"ש בהתאמה לכללי הדיגוש והריפוי של בג"ד כפ"ת. לדוגמה, הרי"ש בתיבה 'יִפְרָח' בא מעליה סימן הדיגוש הבבלי ואילו הרי"ש בתיבה 'כְּפָרְחַ', בא מעליה סימן הריפוי הבבלי (והוא הסימן הבא בתיבה זאת גם מעל הפ"א).¹³ למסקנה זאת הגעתי כבר במאמרי שנתפרסם בתש"ד; מחקרו המקיף של י' ייבין על הניקוד הבבלי, הממצה את החומר שבכתביהיד, מאשר אותה לחלוטין.¹⁴ החריגים להתאם שבין כללי הדיגוש והריפוי בבג"ד כפ"ת לבין כללים אלה ברי"ש מעטים ביחס וניתן להסבירם, ומכל"מקום אין בהם כדי לפגום כלל בתמונה הכללית.

(ד) המסקנות המתחייבות בבחירות מן המקורות שעמדנו עליהם הן: (1) הגייה כפולה של הרי"ש בהתאם לנסיבות ההגייה של בג"ד כפ"ת - הגייה המתאימה במלואה לנוסחה 'שבע כפולות בג"ד כפר"ת' - נהגה במסורת הבבלי; (2) המסורת הטברנית ידעה גם היא הגייה כפולה של הרי"ש, אבל נסיבות הדיגוש והריפוי של עיצור זה בה לא היו שוות לנסיבות הדיגוש והריפוי של בג"ד כפ"ת (למהותן של נסיבות אלה ראה בהמשך הדברים, עמ' 139 הערה 25). חשיבות לעובדה, שלא זו בלבד שבעל ספר 'הראיה אלקאר' (הורית הקורא) קובע במפורש, שאצל אנשי טבריה נהגה הגייה כפולה של הרי"ש, אלא שדבריו באה הִסְדְּרָה 'בג"ד כפר"ת'¹⁵ - ודבריו אמורים, כמובן, על המסורת הטברנית, שהיא במובהק מסורתו של בעל החיבור: לאותיות אלה כולן יש מימוש כפול, דגוש ורפה. ועוד ייאמר כאן, שבעל חיבור זה אומר שיש לאנשי טבריה רי"ש שהם לברם קוראים אותה.¹⁶ כלומר: דבריו של בעל 'הורית הקורא' מתאימים לדברי רס"ג, הקובע שההגייה הכפולה של הרי"ש נוהגת במסורתם של טבריה.

(ה) הרינו רואים אפוא, שאת הנוסחה 'שבע כפולות בג"ד כפר"ת' ניתן להבין הן לפי דרכה של מסורת ההגייה הבבלי והן לפי דרכה של מסורת ההגייה הטברנית. ההתאמה של הנוסחה למסורת הראשונה היא מלאה יותר, משום שבמסורת זאת נהגו כללי בג"ד כפ"ת גם ברי"ש. ההתאמה בין המסורת הטברנית לבין נוסחת 'ספר יצירה' היא בעצם מציאותה של ההגייה הכפולה הן בבג"ד כפ"ת

12 העובדה שהמסורת הבבלי לא היא מסורתו של רס"ג עזרה תמיהה אצל חוקרים, שציפו לכך שהיא, מסורת זאת, תהווה את היסוד לשיטתו הדקדוקית של רס"ג או, לפחות, תשתקף בה באופן נרחב. הדברים אמורים לגבי תקופת הבראשית של מחקר הניקוד הבבלי. ראה ייבין, שם, עמ' 42-43. עתה יודעים אנו בבירור, שבימיו של רס"ג כבר הוכרה המסורת הטברנית כמסורתה העיקרית של העברית. ושמה ראוי לחזור ולהזכיר כאן את דבריו הידועים של בן דורו של רס"ג, הוא אלקרקטאני, בספרו 'כתאב אלאנואר ואלמראקב', האומר על חבורה של זקנים מבני קהילות בבל, שהם [עדיין] נוהגים בקריאתם לפי המסורת הבבלי, אבל רואים ב'הלשון הארץ-ישראלית' [היא העברית הטברנית] את היסוד לכל ענייני הדקדוק. ראה: ב' קלאר, מחקרים ועיונים בלשון, בשיירה ובספרות, תל-אביב תש"ד, עמ' 328.

13 לפירוטם של דברים ראה מאמרי, עמ' 224-227.

14 ראה ייבין (לעיל, הערה 11), עמ' 351. דבריו של ליבס (עמ' 238), אשר לפיהם מסקנתי לגבי ההתאמה הנזכרת בין כללי התפוצה של הרי"ש הדגושה והרפיה לבין כללי בג"ד כפ"ת 'אינם מעל לכל אפשרות של ויכוח', הם מסרי משמעות לאור האישור המוחלט שהמחקר המקיף והכולל של ניקוד הרי"ש בכתביהיד הבבליים נותן למסקנה זאת.

15 ראה: א' אלדר, 'ההגייה הכפולה של הרי"ש הטברנית', לשוננו, מח-מט (תשמ"ה), עמ' 22-34; לעניין זה: עמ' 25-26.

16 שם, עמ' 27-28. וכן מציינ בעל 'הורית הקורא' שד' מיוחדת נוהגת כדרך הת' בהגיית 'בתים' לפי דעת בן-נפתלי, הקובע לה 'דרגה בין שתי דרגות'. וראה שם לפירוטם של הדברים.

והן ברי"ש; אבל במסורת זאת לא נהגו ברי"ש כללי בג"ד כפ"ת אלא כללים אחרים. השאלה הקובעת לגבי ההכרעה בין שתי האפשרויות היא, האם הסתמך בעל 'ספר יצירה' על מסורת הגייה שהיתה בה התאמה מלאה בין כללי בג"ד כפ"ת לכללי הרי"ש הדגושה דגש קל והרפויה, היא המסורת הבבלית, או שמה נשען על מסורת שקיימת בה הגייה כפולה של הרי"ש ללא התאמה מלאה לכללי בג"ד כפ"ת, מסורתה של טבריה. אין להכריע הכרעה נחרצת בעניין זה, ואין להסיק ממנו מסקנות סופיות באשר למקום חיבורו של 'ספר יצירה'.¹⁷

(ו) האם יש בידינו לקבוע, מה היה ההבדל הפונטי בין רי"ש דגושה בדגש קל לבין רי"ש רפויה במסורת בכל ובמסורת טבריה? ככל הנראה לי, אין קביעה מוחלטת אפשרית לאור הנתונים שבידינו.¹⁸ במאמרו מעלה ליבס הסבר משלו לעניין מהותם של הדיגוש הקל והרפוי ברי"ש: את התפתחות ההגייה הכפולה של הרי"ש יש להבין 'במקביל להתפתחות הלשון היוונית';¹⁹ מה ביוונית אתה מוצא שתי דרכי הגייה של הרי"ש – רי"ש רגילה ורי"ש מנושפת (ρ) – אף בעברית נהגה הגייה כפולה זאת של הרי"ש.²⁰ ליבס מציין אלנכון, שביוונית קיימת ההגייה המנושפת של עיצור בנסיבות קבועות: כבואו בראש המלה ובהיותו מוכפל. נסיבות אלה מתאימות אפוא לחלק מן הנסיבות שבהן נוגתת ההגייה הסותמת של בג"ד כפ"ת: ב, ג, ד, כ, פ, ת.²¹

מהסברו זה מסיק ליבס מסקנה חשובה: התאמה זאת בין העברית ליוונית יש בה חיוזק לדעה המקדימה את זמן חיבורו של 'ספר יצירה' והאומרת שהספר נתחבר בארץ־ישראל, בתקופה ההלניסטית או הרומית.

על מה מבוססת הצעת הסבר זאת? על היותן של כפ"ת מנושפות בימי הבית השני: אותיות אלה מועתקות בתעתיקי השבעים 'כי' (כ), 'פי' (פ) ו'תיטא' (θ), אשר בתקופה זאת הגייתן היתה מנושפת. לאחר מכן אבדה לאותיות יווניות אלה תכונת הנישוף והן נעשו חוככות, ונראה שכך קרה גם בעברית. אך לא בכל הנסיבות: האותיות כפ"ת לא הפכו לחוככות כבואן בראש המלה, אחרי שווא נח, ובהיותן מוכפלות. בנסיבות אלה הן נהגו כעיצורים סותמים בלתי מנושפים.²² מסקנתו של ליבס היא אפוא,

17 דעתי היום בעניין זה שונה מן הדעה שהובעה במאמרי הנזכר, שנתפרסם בשנת תש"ך. לאור המחקרים שראו אור במשך השנים שחלפו מאז נתפרסם מאמרי – ובעיקר לאור העובדה שספר 'הדאיה אלקאר', המייצג את המסורת הטברנית, מזכיר בממש את הסדרה 'בגד כפרת' – אין אני דבק עתה בהכרעה האומרת, שנוסחתו של 'ספר יצירה' מתפרשת במוחלט לפי דרכה של המסורת הבבלית.

18 לגבינו להסביר את ההבדל הזה, ראה: ז' בן־חיים ובסקירתו על: ג' גומפרץ, מבטאי שפתנו, קריית ספר, ל (תשט"ו), עמ' 168–170; מאמרי, עמ' 232; אלדר (לעיל, הערה 15): E.J. Revell, 'The Nature of Resh in Tiberian Hebrew', *Association of Jewish Studies Review*, 6 (1981), pp. 125–134

19 ראה ליבס, עמ' 235.

20 ככל הידוע לי, הוצע ההסבר, האומר שההבדל בין סוגי הרי"ש הוא עניין של נישוף, לראשונה בידי פרופ' נ"ה טורסיני, במילון בן־יהודה, ראש הערך 'ר', עמ' 6277; אבל בעת שנכתבו דבריו (כרך זה של המילון יצא לאור בשנת 1952) לא היה מצב המחקר בעניין זה כמצבו היום.

21 ליבס משתמש במונח 'פוצץ' לציון העיצור הנוצר מתוך חסימה מלאה של מהלך זרם האוויר. חסימה זאת נוצרת על־ידי מגע בין אברי החיתוך (כגון המגע בין השפתיים העליונות לתחתונות בהגיית כ"ת). אף חוקרים אחרים משתמשים במונח זה. המונח הנכון לציון עיצור הנוצר בדרך חיתוך זאת הוא 'סותם'. המונח 'פוצץ' הוא תרגומו של המונח האנגלי explosive (או plosive), המציין במפורש עיצור סותם שבהגייתו נשמע מעין 'פיצוץ', הנולד מתוך נשיפה מוגברת לאחר שאברי החיתוך, אשר מתוך המגע ביניהם נוצר ההגה הסותם, נפרדים האחד מן השני.

22 ליבס מזכיר שלביניים שבו כפ"ת הנאות בנסיבות אלה עדיין לא איבדו את דיגושן (במאמרו, עמ' 240). השלבים השונים בהתפתחות זאת אינם מחוורים לפרטיהם, אבל נראה שבעיקרו של דבר נכונה ההנחה לגבי התפתחות הגייתן של כפ"ת. לריון מפורט בהתפתחות הנידונה, ראה: י' קוטשר, 'מחקר השמית הצפון־מערבית בימינו', לשוננו, כט (תשכ"ח), עמ' 49–58, לסיכום של הדיון, עמ' 55 (שב ונדפס בספר

שמאחר שביוונית מוצאים אנו, כאמור, רי"ש מנושפת (p) - כבואה בראש המלה ובהיותה מוכפלת - ונסיכות אלה הם גם שני מצבים מובהקים שבהם נשמר ההיגוי הרגוש (הסותם - ש"מ) של אותיות בג'ד כפ"ת,²³ ניתן להעלות מכאן הסבר לנוסחתו של בעל 'ספר יצירה'.

הצעת ההסבר של ליבס אינה מקובלת עלי. תמוהים הם דבריו, אשר לפיהם 'הופכת היוונית ללשון היחידה (ככל הירוע ל') שאפשר למצוא בה מכנה משותף ומיוחד לכל אותיות כפר"ת והיא מזמינה את המעיין ללמוד ממנה על שיתוף קוזה בצירוף כפר"ת שב'ספר יצירה'²⁴ - וכל זאת מאחר שגם בעיצור (p) היווני נמצאת תופעת הנישוף.

ראשית, אין ללמוד מן העובדה שבתקופת בית שני, אשר בה ככל הנראה היו עיצורי כפ"ת מנושפים, היתה גם הרי"ש המנושפת (והמסקנה המתבקשת מכאן היא זמנו של 'ספר יצירה'). והעיקר - 'עניי עירך ועניי עיר אחרת': מה טעם נרחיק ונבקש עדות מן היוונית ונבוא ללמוד ממנה על שני סוגי הרי"ש, בשעה שלפנינו עדויות מהימנות לעניין זה במסורת ההגייה העברית.

לא זו אף זו: מן הבחינה הפונטית אין להסביר את ההבחנה בין שני סוגי הרי"ש, לא במסורת ההגייה הטברנית ולא בכבלית, לאור ההנחה שהנישוף הוא שקבע הבחנה זאת. במסורת ההגייה הטברנית תלויה הבחנה זאת במהותם של העיצורים הבאים לפני הרי"ש ולאחריה;²⁵ ובמסורת ההגייה הכבלית היא תלויה, כבאותיות בג'ד כפ"ת, במציאותה או בהעדרה של תנועה לפני הרי"ש. איני יודע על לשון או להג - מכלמקום, לא בתחומיהן של השפות השמיות²⁶ - אשר בהם קיים נישוף בנסיכות שנוהג בהן דיגושן של 'בג'ד כפר"ת' במסורת טבריה או במסורת כבל. הן במסורת טבריה והן במסורת כבל לפנינו תופעה פונטית של הידמות (אסימילציה) או העדרה: בראשונה, הידמותה של הרי"ש הרגושה דגש קל, בנסיכות מוגדרות הגדרה דקה ביותר, לעיצורים הסמוכים אליה; באחרונה, הידמותה של הרי"ש הרפויה, כמו בג'ד כפ"ת, לתנועה שלפניה.²⁷ בשתי המסורות העבריות לפנינו אפוא תופעות עבריות מקוריות, וסביר לומר שמקורן בלהגים עבריים, בתקופה מן התקופות שהעברית היתה בה לשון של דיבור לכל עניין ודבר.

מחקרים בעברית ובארמית, ירושלים תשל"ד, עמ' רעט-רצ, ועמ' רפג, בהתאמה). ליבס מסתמך על מאמר זה.

23 ליבס, עמ' 241.

24 שם, עמ' 241-242.

25 לפי רס"ג נוהגת 'ריש רגש' בעת שלפני הרי"ש באה אחת האותיות הבאות: דל"ת, זי"ן, טי"ת, צד"י, ת"ו (כגון במלים 'במורה', דרכמונים) או בעת שאחריה באים, אבל רק בהיותה שוואית-נחה, למ"ד או נו"ן. ראה פירושו ל'ספר יצירה' (מהדרת למברט, לעיל, הערה 4). למקורות שונים בימי הביניים המביאים את הנסיכות, ראה: ג' אלוני, לשוננו (לעיל, הערה 6), עמ' 98-105. ראה גם אלדר (לעיל, הערה 15), עמ' 29-30. מצויים חילופים קלים בעניין ההתניה בין המסורות השונים המביאים את ההתניות; ראה בעיקר את המובא במאמרו של אלדר. אף מצוי חילוף בשימוש המונחים 'דגש' ו'רפ' בין מקורות אלה. ראה מאמרי, עמ' 218, הערה 38.

26 F.C. Corriante, 'A Survey of הנישוף בשפות שמיות אחרות, ובעיקר בערבית, ראה: Spirantization in Semitic and Arabic Phonetics', *JQR* [NS], 60 (1969-1970), pp. 147-171. אין אני דן כאן במסקנות העקרוניות של מאמר חשוב זה; יש להצטער על כך שהמחבר, וכמוהו חוקרים אחרים של לשונות שם ואף של העברית המקראית (!), איננו יכול להזיק עצמו למחקרים הכתובים עברית בתזמננו, והם מבחינתם כספר החתום.

27 הידמות זאת נוהגת בין אם נניח שהרי"ש הטברנית היתה עיצור חודל-שוני, בין אם נקבל את עדותו המפורשת של בעל 'הורית הקורא' (ראה אלדר, עמ' 26), אשר לפיה הרי"ש היא אחת מן הקבוצה ג'כרק שמקום חיתוכה הוא 'אמצע הלשון' (וסט אללאסאן), שיש לכבד שהוא גביהלשון (ה-dorsum): לפי עדות זאת - שהיא העדות היחידה בממש על ההגייה הטברנית של הרי"ש - נהגה עיצור זה כחוכך (או כעיצור ממושך חסריחכוך (frictionless continuat) חקייאחורי או ענכלי. ראה עוד אלדר, שם.

(ז) עדיין עלינו לפרש את שאלתו של ליבס (ראה תנאי ג) לעיל), מהו טיבם של המונחים 'רד' ו'קשה', שבעל 'ספר יצירה' נוהג בהם לגבי ההגייה הכפולה של 'בג"ד כפר"ת'. לא קשיא. במינוח הערבי, המשמש לתיאור ההגייה הטברנית, המונח 'כפיה' ('קל') מציינ את האות הרפויה, והמונח 'כפה' ('קלות') את רפיון ההגייה.²⁸ היפוכו של 'קל' הוא 'כבד'²⁹ או 'קשה', והיפוכו של 'קשה' הוא 'רד' או 'קל'. כך נתפתח השימוש במונחים העבריים 'רד' ו'קשה' לציון ההגייה הרפויה והדגושה דגש קל. השווה לעניין זה גם את המונחים 'רוככא' ו'קושיא', הנוהגים בסורית לצורך ציון של הגיות אלה; והדברים ארוכים.³⁰

אם ניתן להעלות איזו מסקנה שהיא לגבי זמן חיבורו של 'ספר יצירה' מדרך שימוש במונחים 'רד' ו'קשה', הריהי שהוא נתחבר בפרק של התקופה שהיתה קיימת בה זיקה לערבית – או, לכל המוקדם, בפרקיוזמן שנתהוו בו שלבי הבראשית של אסכולות המסורה והניקוד שלנו, אשר בהם נראה שהיתה השפעה מסוימת של אסכולות הניקוד והמסורה של הסורית על המינוח הרקרוקי הערבי; כלומר: לכל המוקדם שבמקורם במאה החמישית או השישית למניין אומות העולם.³¹

(ח) ליבס סבור, שקדומה היא ההגייה של הרי"ש הנשופה בעברית – באותן הנסיבות שבאה הֶפּ היוונית; רוצה לומר: בכואה בראש המלה ובהיותה מוכפלת. לצורך הוכחת סברתו הוא מבקש למצוא 'רמזים בלתי תלויים' להגייה המנושפת של הרי"ש בדרך צמיחתם של פעלים אחרים בלשון המקרא ובלשון חז"ל.³² את הה"א בפועל 'רהב', שמשמעותו 'ריב' או 'גדולה', יש לראות לדעתו כמייצגת נישוף שהוליד שורש זה, מתוך 'רבב'.³³ אין בסיס לגיוון זה. 'רהב', שאחדות ממשמעויותיו בלשון המקרא הן 'תקלסות', 'הבעת יחס של בוז' (יש' ג, ה); 'גאוה', 'עוז', 'אומץ' (תהלים קלח, ג: 'ביום קראתי ותענני תרהבני בנפשי עז' – תנכך בי אומץ); 'גרם להתרגשות' (הרהבני – שה"ש ו, ה)³⁴ – משמש גם בערבית ובסורית וניתן להבין את משמעויותיו בעברית לאור המשמעויות בלשונות

- 28 ראה: א' אלדר, 'שער בדבר מקומות החיתוך של העיצורים מתוך "הראיה אלקאר" הארוך', לשוננו, מה (תשמ"א), עמ' 246, שורה 5: 'ולדאלך צארת אכף אחרוף ומענא אלכפה הוא אן לא ידללהא דגש בתה' = ולכך הן (אחה"ע) נעשו הקלות שבאותיות ופירושה של הקלות היא שאין דגש בא הן לעולם; שם, עמ' 356, שורה 74 (לענין הדיגוש והריפוי ברי"ש ובת"ו): 'זאנמא אלדגש לאלצאק באלקוה ואלרפי בכפה' = הדיגוש הוא הצמרה בכוח וואילו הרפיון הוא (הצמרה) בקלות; הנ"ל, 'ההגייה הכפולה של הר' הטברנית', לשוננו, מח-מט (תשמ"ה), עמ' 30, שורה 3: 'אלריש אלכפיה' = הרי"ש הרפויה; הנ"ל, "מכתצר הראיה אלקאר", לשוננו, נא (תשמ"ז), עמ' 9, שורה 42: 'זכרגת ללך אחרף מרפי, כפיה' = הגויה אותה אות (בג"ד כפ"ת) רפויה (כלומר), קלה.
- 29 המונח 'תקיל' ('כבד') משמש לציון ההגייה הדגושה. ראה: אלדר, 'שער בדבר' וכו', שם, עמ' 252, שורות 55, 57.
- 30 ליבס נזקק לפירוש המונחים 'קל' ו'קשה' (עמ' 243, הערה 23), אבל לא עמד על רקעם הלשוני. ההשוואה של המונחים היווניים $\pi\epsilon\upsilon\mu\alpha$ δασύ (נישוף גס, עבה, צפוף) ו- $\pi\epsilon\upsilon\mu\alpha$ ψιλόν (נישוף פשוט) ומקביליהם הלטיניים *spiritus asper* (נישוף גס) ו-*spiritus lenis* (נישוף רך) למונחי של 'ספר יצירה' 'קשה' ו'רד', אין בה ממש – ובראש וראשונה מפני שבמונחי 'ספר יצירה' לא נזכר כל עיקר מושג הנישוף!
- 31 ראה: ש' מורג, 'מפעלים של ראשונים: על דרכם של חכמי המסורה ועל מונחים ארמיים שטבעו', לשוננו, לח (תשל"ד), עמ' 49–77. לעניין הנידון כאן, ראה: עמ' 51–53, 63–66. לעניין השפעת הסורית על המינוח הרקרוקי הערבי, ראה: איניס פרידה, *في اللغة العربية وبعض مشکلاتها*, בירות 1980, עמ' 23–46.
- 32 ליבס, עמ' 241 (בתחתיתו).
- 33 מבין ההיקרויות של צורתיו של 'רהב' במקרא מוזכר ליבס (עמ' 242) את 'ירהבו הנער בוקן' (יש' ג, ה); השאלה שאין להכריע בה לגבי הפועל בכתוב זה היא, אליבא דליבס, 'אם הה"א היתה כבר כימי ישעיהו או שנוספה בירי הסופרים כימי הבית השני'!
- 34 אין כוונתנו כאן למיצוי.

אלה.³⁵ דבר שאינו צריך אמירה הוא, שהה"א בשורש זה היא מקורית, ואין בינה לבין נישוף קדום ולא כלום.

והם הדברים באשר לדוגמה השנייה אשר ליבס מביאה לעניין ה"א, שהיא עי"ן הפועל ואשר נוצרה כתולדת נישוף - השורש 'רהט', מקבילו הארמי של 'רוץ' העברי. התופעה שליבס מכוון אליה ידועה: קיומה של ה"א בארמית בשורשים שמקביליהם העבריים (והשמיים הכלליים) הם מגזרת ע"ו. תופעה ידועה זאת אינה מיוחדת כל עיקר לפעלים שבהם פ"א הפועל היא רי"ש. השווה, למשל, 'בהת' הארמי ל'בוש' העברי, 'נהר' ל'נור', וכיו"ב.

ליבס מסמיק את עניין הנישוף גם לשמותיה של אס־האומה 'שרה'; אין אני יכול שלא להיזקק לעניין זה. הוא מבקש לראות ביחס שבין צורותיהם של השמות 'שרי' ו'שרה' בתעתיקי השבעים - השם הראשון מועתק בהם Σαρα והשני ברי"ש מוכפלת, Σαρα - זיקה לעניין הנישוף. לדעתו, השינוי בשמה של שרה היה כולו הכפלתה של הרי"ש (בתקופה שבה הכפלה כזאת עוד היתה אפשרית), כדי שמעטה יובן השם מלשון 'שָׁרָה' (השם מחוסר ההכפלה הובן כנראה מלשון 'שריה' והתמודדות, כשם 'ישראל', וכן 'שררה' שב'שרה' הובע הניצחון בהתמודדות זו). האות ה"א שבסוף השם החדש לא נועדה אלא להצביע על הכפלת הרי"ש הקודמת לה, שכן 'הכפלה זאת גררה, כאמור, נישוף, וציונו של זה באות ה"א יכול היה, במקרה הצורך, להעיד על ההכפלה' (ליבס, עמ' 242; ההדרגה שלי - ש"מ).³⁶

כל־כך? הא כיצד? הרי השם 'שרה' אין משמעו אלא 'מלכה' (השווה אכרית sarratum) והרי"ש בו מודגשת מעיקרה. תרגום השבעים שמר בתעתיקו צורות רבות שבהן רי"ש שהיתה מוכפלת מועתקת ב־ק כפולה. הה"א שב'שרה' איננה אלא אם קריאה רגילה, כדרכה של העברית בשמות נקבה, שסיומתם היתה מעיקרה -atu.³⁷

מה בין 'שרה' ל'שרי' מבחינת רקע גזרונם? הצעתו של ליבס לגזור את 'שרי' מן השורש שר"י במשמע 'התמודדות' אינה עולה יפה מבחינת העניין; אכן, ניתן לגזור שם זה משורש זה, אבל בהוראת 'שלטון' (השווה 'מְשָׁרָה' - יש' ט, ה),³⁸ אף אפשר לגזורו מן שר"ר ואז תהא משמעותו שווה למשמעות 'שרה'.³⁹

בינך ובינך, מבחינת צורתו 'שָׁרָה' הוא השם הפרטי הנקבי היחיד במקרא, שסיומו ב־ay.⁴⁰ לעוברת זאת חשיבות. שמות פרטיים בסיומת זאת מצויים באוגריתית ובאמורית,⁴¹ שהיא, כידוע, לשון שמית צפון־מערבית. את השינוי 'שרי' ל'שרה' אפשר להסביר מן הבחינה הפונולוגית;⁴² ועם זאת

35 כך, למשל, משמעותה של 'הרהיבני' בשיר השירים מסתברת לאור 'הב' בסורית, שגרמת התרגשות היא אחת ממשמעויותיו.

36 ליבס, עמ' 242.

37 לעניין רשימת שמות המקומות והשמות הפרטיים במסורת שומרון בהשוואה לתעתיקי השבעים, ראה: ו' בן־חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, כרך שלישי, ספר ראשון, ירושלים תשכ"א, עמ' 167-182, ובה תמצא שהשם 'אהרן' הוא Appōn בשבעים (ârnon במסורת שומרון), וכיו"ב רבים.

38 ראה בספרו של רן צדוק: R. Zadok, *The Pre-Hellenistic Israelite Anthroponymy and Prosopography*, Leuven 1988, p. 148. צדוק משווה את 'שרי' לשם האמורי sar-ra-ia.

39 להצעת גזרון נוספת ראה צדוק, שם.

40 ציין זאת צדוק, שם.

41 ראה צדוק, שם.

42 כמעטק צירוף ההגייה ay (שתנועה בסופו) ל־a. ניתן להסביר את התהליך גם כתולדת היקש לסיומת ה־ה הנפוצה בשמות נקביים. ראה צדוק, שם, וכן בערך 'שרה' (ב) (השם) אנציקלופדיה המקראית, ח, עמודה 399 (נכתב גם הוא בידי צדוק). יש לתקן בערך זה את הנאמר בו על תעתיקי השבעים לשמות 'שרה' ו'שרי'.

אומרת דעתי, שיש במעשה שינוי השמות גם תכלית אטיולוגית, והיא הרצון להרגיש את ההיבדלות מעמי כנען, אשר בשמות שנהגו אצלם היתה סיומת זאת מצויה.

ככל המסתבר, חל אף בשינוי השם 'אברם' ל'אברהם' תהליך פונולוגי החובר לתכלית אטיולוגית. השינוי של 'רם' ל'רהם' הריהו על-דרך הארמית, ששכיחה בה היווצרות שורשי עי"ן הפועל ה"א משורשי עי"ן הפועל ו"ו (ראה לעיל),⁴³ ומטרתו היא להצביע על ייחוד מוצאה הארמי של משפחת האבות (השווה עניין 'גלעד' בלשוננו של יעקב לעומת 'יגר שהדותא' בלשוננו של לבן הארמי) ואת הצורך להיבדל מעמי כנען.

פתחנו ב'שבע כפולות בג"ד כפר"ת' וסיימנו ב'שרי' וב'אברם'; גלגולי דיוננו באו בעיקרם להראות שהסקת מסקנות ספרותיות והיסטוריות מדרכיהן של מסורות הלשון העבריות, תחום שהמחקר נתחב ונסתעף בו, צריכה עיון מעמיק ומדויק.

43 להסבר זה לשינוי השם, בצדם של הסברים אחרים, ראה בערך 'אברהם', אנציקלופדיה מקראית, א, עמודות 61-62. אין ההסבר המובא שם מפרש את תכליתו של שינוי השם. מדרך בניינם של השמות הפרטיים באמורית, ניתן ללמוד שלפנינו שם הבנוי כמשפט שמכנהו נושא-נשוא, ומשמעו 'האב (או האל) הוא רם, נעלה'. ועוד נעיר כאן שצדוק (לעיל, הערה 38, עמ' 102) גזור את השם 'אהרן' מן הבסיס *ār (הוא 'אור' בעברית), בתוספת הסיומת נו"ן. לפי הנחה זאת, לפנינו כאן אותו תהליך פונטי שחל במעבר מן 'רם' ל'רהם' בשינוי השם 'אברם' ל'אברהם'. המשמעות של השם 'אהרן', העולה מגזרון זה, עניינה אפוא 'אור'.